

Algirdas Degutis

RŪPESTINGOSIOS TIRONIJOS SĖLINIMAS

*Arūnas Sverdiolas.
Apie pamėklinę būtį.
Vilnius: Baltos lankos, 2006. 246 p.*

Šiame straipsnių rinkinyje, ypač jo 2-oje dalyje, kuria apsiribosiu, Arūnas Sverdiolas pasireiškia kaip socialinis kritikas. Tačiau tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog čia turime reikalą su įprasta visuomenės ar jos valdžios kritika. Juk kas yra tipiškas socialinis kritikas? Vakaruose nuo seno jis yra kairysis – kovoją už didesnę demokratiją, siekia žmonių laisvės, lygybės ir brolybės idealo. Jis yra įvairių „nuskriaustųjų ir pažemintųjų“ užtarėjas ir „priespaudos sistemos“ smerkėjas. Iš socialinių kritikų gimsta maištininkai, revoliucionieriai ir reformatoriai. Visi jie siekia pertvarkyti visuomenę, ją pastūmėti pažangos, jų idealo realizavimo linkme. Šis siekis, įsikūnijantis įvairiuose „išsivadavimo“ judėjimuose ir sėkmės atvejais įgaunantis politinę galią, stumia inertišką visuomenę „socialinio teisingumo“ link – bent jau taip jo rezultatą įsivaizduoja pažangiečiai.

Šie sąjūdžiai atsirado XIX amžiuje Rousseau sentimentalizmo įtakoje iškilus „socialiniam klausimui“ ir įsivyravus „socialinės užuojautos“ kultui.

Jeigu XVIII amžiaus moralistas dar galėjo smerkiamai žvelgti į skurdžius ir valkatas, tai XIX amžiaus pabaigoje jau vyravo toji sentimentalus humanizmo nuostata, kurią ironiškai nusakė Nietzsche: „Kaip gali būti laimingas, kai pasaulyje tiek daug vargo.“ Dostojevskis jau 1873 m. „Velniuose“ kalbėjo apie „liberalą-idealistą, stovintį kaip įkūnytą priekaištą savo tėvynei“. Remdamasis prielaida apie prigimtinę žmonių lygybę ir kartu regėdamas jų nelygybę realioje visuomenėje, toks humanistas smerkia visuomenę. Ten, kur anksčiau žmonės matydavo savo pačių nesėkmes arba nelaimes (arba savo „kryžių“), jis įžvelgia jiems daromas skriaudas. Todėl visuomenę jis mato padalytą į skriaudikus ir nuskriaustuosius, į prispaudėjus ir prispaustuosius, o save suvokia kaip sąžinės balsą, kaip prispaustųjų užtarėją, kaip teisingumo šauklį. Jis vaizduojasi užimęs moralės aukštumas ir turįs moralinį *carte blanche* praktinėms visuomenės pertvarkymo pastangoms. Ir tai yra esminis pasaulėžiūrinis lūžis: įsivyravus idėjai, kad dėl asmens nesėkmių arba nelaimių galiausiai yra kalta visuomenė, atsiveria galimybė bet koki nepasitenkinimą savo padėtimi teikti kaip priespaudos liudijimą, kaip įkaltį prieš esamą tvarką.

Ši nuostata plačiai išsigalėjo Vakaruose. Pakanka prisiminti Johno Lennono dainos *Imagine* tekstą. Joje piešiamo idealo šviesoje esama tvarka atrodo netobula, neteisinga, atstumianti, pasibjaurėtina, nepakenčiama – epiteto stiprumą lemia socialinio kritiko kritiškumo laipsnis. Todėl ir praktinių veiksmų skalė yra plati: nuo kruvinos revoliucijos iki bekraujų reformų. Šioje plačioje darbotvarkėje sutelpa ir naujieji liberalai, ir Pol Poto kraugeriai. Pastarieji gali būti pirmųjų smerkiami dėl naudojamų priemonių, bet ne dėl kilnaus tikslo. Priemonių pasirinkimą sąlygoja visuomenės inertiškumo ir „reakcijos“ jėgų įtakingumo laipsnis. Inertiškoje, tradicionalistinėje visuomenėje sunku atlikti revoliucinį perversmą, tenka apsiriboti lokaliniais reformistiniais išpuoliais, tikintis, kad nesiliaujanti tokių išpuolių virtinė galiausiai palauš esamos tvarkos stuburą.

Visi šie išpuoliai remiasi nauja moralės samprata. Senoji saviklivos moralė, pažangiečių požiūriu, tik įtvirtino ir sankcionavo neteisingą tvarką, kurioje stipresnieji galėjo diktuoti bendravimo sąlygas silpnesniesiems. Pažangioji „socialinio rūpinimosi“ moralė laikosi principo, kad visa, kas silpnina stipresniųjų galią arba stiprina silpnesniųjų galią, yra teisinga. Silpnesnieji visada teisūs. Visos priemonės, kurios juos „įgalina“, yra tinkamos. Teisinga ne tik perskirstyti turtingesnių turtą neturtingesniųjų naudai, bet ir šalinti bet kokią „atskirtį“, dėl kurios kai kurie žmonės jaučiasi arba turi jaustis kaip nors pažeminti.

Šį ekskursą į kairiųjų ideologiją darau todėl, kad, mano manymu, daugelis anomijos reiškinių „pas mum“, kuriuos aprašo A. Sverdiolas, gali būti paaiškinti kaip jos vyravimo padariniai. Tad kaip yra „pas mum“, buvusiuose Rytuose, kur buvo mėginta realizuoti radikalųjį jos variantą? Viešojo gyvenimo

„lėkštėjimas“, „desublimacija“, „standartų žemėjimas“ ir net „barbarizacija“ mūsų išlaisvėjusioje visuomenėje iš dalies paaiškinama kaip reliktinis sovietinis cinizmas, kuriuo žmonės gynėsi nuo oficialaus melo. Tačiau ką jiems teigia dabar vyraujanti oficiali ideologija? Ji sako: skųskitės, nepalaujamai skųskitės, ir mes jums padėsime, nė vieno nepaliksimė lauke už durų.

Ką tai reiškia? Tai reiškia, pavyzdžiui, jog kiekvienam nevykėliui ar atsilikėliui žadama dovana už tas jo savybes, dėl kurių jis yra nevykėlis ar atsilikėlis. Be to, žadamoji dovana reiškia nuobaudą tiems, kurie dėl priešingų savo savybių nėra nevykėliai ar atsilikėliai. Visuomenė paprasčiausiai nieko negali duoti vieniems savo nariams neatimdama iš kitų. Šioje transakcijoje jau glūdi *in nuce* visa ta destruktivi demoralizacijos dinamika, kurios apraiškas analizuoja A. Sverdiolas. Paremdama tuos, kuriuos visuomenė vienaip ar kitaip „atskyrė“, valstybė ne tik suteikia jiems paskatų išlikti tokiais, kokie jie buvo, bet ir suteikia jiems aukų statusą. Aukos, žinoma, yra nekaltos. Tad kalta gali būti tik visuomenė. Nuo čia prasideda asmens atsakomybės erozija ir neįgalumo eskalacija. Statutinių visuomenės aukų asortimentas ir kiekis didėja – ne tik dėl to, kad naudinga būti pripažintam auka, bet ir dėl to, kad politiniams verslininkams būtina turėti kuo didesnes savo globojamų aukų atsargas. Nuo to priklauso jų pačių politinis išlikimas ir politinė įtaka. Šis procesas – tai tikra cinizmo mokykla: kiekviena pusė permato kitos melą, bet kartu supranta, kad jai naudinga jį palaikyti. Plačioji visuomenė jaučia „klerkų išdavystę“, tačiau galiausiai taikstosi su tokia padėtimi, nes yra įtikinta kovos prieš „atskirtį“ būtinybe.

Ši visuomenės savigriovos procesą stiprina „viktimizacijos diskursas“, kurio griebiamasi jam paaiškinti. Tai yra tas diskursas, kai blogas (agresyvus, destruktivus) žmonių elgesys aiškinamas kaip „giluminių“ arba „socialinių“ priežasčių padarinys. Probleminiai agentai perinterpretuojami kaip pasyvios būtybės, realiai neatsakančios už savo elgseną. Šio selektyvaus determinizmo dėka atsakomybė dėl probleminio elgesio nuimama nuo probleminės grupės pečių ir perkeliama platesnei visuomenei. Tokių aiškinimų formulė atrodo taip: dėl X blogos padėties (blogos elgsenos) yra atsakingas (kaltas) ne X, bet jį supanti nedraugiška (nepalanki) socialinė aplinka. Siekiant problemą išspręsti, reikia tą aplinką padaryti jam draugiškesnę (palankesnę). Taisytis turi ne jis, bet jį „atskyrusi“ visuomenė, kuri turi tapti „tolerantiškesnė“ ir „jautresnė“. Kitaip sakant, vykdoma priežastinė ir moralinė inversija: atsakomybė (ir kaltė) nuimama nuo probleminių grupių ir suverčiama neprobleminėms. Visi tokie anomijos aiškinimai tik eskaluoja ir didina problemas, nes atskirtieji skatinami elgtis būtent tuo būdu, dėl kurio jie jais tapo.

Galimybė neprisiimti atsakomybės už savo nepatenkinamą padėtį skatina asmenį teisuoliškai maištauti prieš esamą „represyvią“ tvarką ir jos reikalavimus. A. Sverdiolas rašo: „Vakarų civilizacijoje asmens suverenumas atsirado

interiorizuojant tvarką, tai yra išoriniam tvarkos reikalavimui virstant vidiniu įsitikinimu, teisine prievarta paremtos tvarkos palaikymui virstant savitvarda, savosios atsakomybės imperatyvo pripažinimu ir prisiėmimu“ (p. 146). Savitvardos (pridurčiau, ir savikliovos) erozija, kurią sukelia oficiali atskirtųjų įtraukties ideologija ir praktika, visuomenės institucijas nuolat verčia leisti žemyn „kartelę“ – nes tik taip anksčiau jos neperšokusieji gali būti įtraukti į juos atskyrusią visuomenę. Kaip tik šis procesas logiškai veda į „nesitvardymo įsigalėjimą“ ir „barbarizaciją“ (p. 158). Autorius įtaigiai aprašo tuos „galvosenos, gyvensenos ir jausenos“ didėjančios anomijos pokyčius, kuriuos sukelia beribis vadavimosi iš visų saitų siekis, argumentuojamas, jog „dabartinis savitvardos neturintis *ego* prašosi išorinės jėgos, kuri vienintelė gali užtikrinti tvarką“ (p. 158).

Išties, žmonių savitvardą galima pavadinti neformalia *socialine* galia, taip atskiriant ją nuo *politinės* galios, disponuojančios prievartos monopolium. Kaip tik į šią galią yra nukreiptas socialinio kritiko ir emancipacinių pastangų dėmesys. Kiekvienas sėkmingas emancipacijos aktas yra politinės galios laimėjimas prieš socialinę galią. Silpninant šią galią atitinkamai stiprinama politinė galia – plečiama valdančiojo elito paternalistinė laisvė formuoti ir reformuoti privačius piliečių santykius, kurti „naują žmogų“. Autorius atkreipia dėmesį į paradoksalų šio proceso rezultatą: „Valdančiųjų paternalizmą atitinka pavaldinių infantilizmas <...>. Vienintele neigiamai vertinamos visuomenės būklės priežastimi laikomi valdžioje esančių asmenų, partijų ir valstybės institucijų veiksmai. Kai prireikia ką nors socialiai veikti, pasirodo begalinis kiekvieno neįgalumas (p. 148).

Kitaip sakant, emancipacijos plėtra veda į etatizmą, o etatizmas griauja civilizuotą visuomenę, paversdamas ją bejėge mase. Emancipuotų subjektų masė, galiausiai išpažįstanti tik principą „draudžiama drausti“, jau nebėra civilizuota visuomenė ir ji prašyte prašosi tironiškos valdžios. Emancipacijos siautuly s veda į tironiją.

A. Sverdiolas yra įžvalgus ir subtilus visuomeninio gyvenimo analitikas ir tam tikra prasme – vyraujančios socialinės kritikos kritikas. Tad gaila, kad „socialinį teisingumą“ Vakaruose jis apibūdina kaip „santarą“ (p. 167), o ne kaip vėžinį auglį.

*Gauta 2006 11 15
Priimta 2006 12 14*